

THEMA

EVEN PARKEREN

Filioque

Henk Bondt

Drie woorden zijn het: en de Zoon. Bekender is het ene Latijnse woord: filioque. Dit woord zegt over God de Heilige Geest dat Hij uitgaat niet alleen van God de Vader, maar ook van God de Zoon. In de westerse kerken is deze belijdenis aanvaard, in de oosterse kerken niet. Alle eeuwen onderwerp van discussie. Wat moeten we er vandaag nog mee?

[Gesprekje] Ergens in de winter. Hun adem had zich gemengd. In de vrieskou zag je de wolkjes uit hun mond komen. Twee losse luchtstromen die bij elkaar kwamen en vervolgens opgingen in één wolk. 'Is dat nu wat ze bedoelen?' vroeg de een aan de ander. 'De Heilige Geest gaat uit van de Vader en de Zoon. Als Hij alleen uitgaat van de Vader, dan is dat als jouw adem. En als ik dan de Zoon ben, dan sta ik er los bij. Wilde men dat voorkomen?'

Je zingt er makkelijk overheen. Gezang 26: *Looft de Geest, die van de Vader / en de Zoon is uitgegaan*; Gezang 27: *Geest van de Vader en de Zoon*, en in vers 9: *U, Geest, van beiden uitgegaan*. Hoe vaak sta je erbij stil? De uitwerking van deze woorden beheerst heel je geloofsleven. Maar zoals het gaat bij een goed bevestigde kapstok. Je denkt er niet over na met welke schroeven hij in de muur zit, totdat je een keer een doffe plof hoort. Om vallen te voorkomen, moet je eens in de zoveel tijd de bevestigingspunten langsaan. Dat doen we nu ook bij het *filioque*.

Echt God

Nadenken over het *filioque* brengt met zich mee nadenken over de heilige Drie-eenheid. Wij geloven in één God. Deze ene levende God heeft Zich aan ons bekendgemaakt als de Vader, en de Zoon, en de Heilige Geest. God is onze Schepper, onze Verlosser en onze Heiligmaker. Drie Personen - zoals we het dan onder woorden brengen - en toch één God. Het *filioque* wil de godheid van de Heilige Geest beter afbakenen. Wat is zijn positie ten opzichte van de Vader en de Zoon? Hij is écht God. Daarin is Hij van hetzelfde wezen als de Vader en de Zoon. Bovendien is Hij niet meer of minder, Hij staat niet hoger of lager. Wel is de Heilige Geest de derde van de Drie. En wat is nou de eigen positie van Gods Geest?

Bij dit beschrijven past grote eerbied en terughoudendheid. *Spoel af / de inkt van dat inhalig naar betekenissen / krabben*, schrijft Hilbrand Rozema in zijn gedicht 'Terra Nova'. Dat geldt ook bij ons nadenken over wie God is. Hij heeft Zich aan ons bekend gemaakt in de Schriften en gaat daarmee door zo vaak we de Bijbel opendoen. We ontmoeten de Heilige, die ons in zijn genade wil redden en terugbrengen in zijn nabijheid.

De vooronderstelling is: zoals God Zich bekendmaakt, zo is Hij ook. Wat we in de Bijbel over Hem lezen, beschrijft geen buitenkant van God. We ontmoeten Hem, die Zich tot in het hart laat kijken. Als wij op basis van gegevens uit de Schriften iets opschrijven, als we iets zeggen over God, of als we Hem toezingen, dan hoeven we niet bevreesd te zijn dat God uiteindelijk een ander gezicht heeft. We zullen nooit tot de conclusie komen: 'ik heb U niet gekend, omdat U Zich in de Schriften verborgen hield.' Gods naam zegt het al: Ik ben die Ik ben. Als iemand geen naam heeft, kun je hem niet aanspreken. God geeft ons zijn naam en laat al in de naam horen dat Hij betrouwbaar is.

Eigen voorstelling

Tegelijk heeft Gods naam een raadselachtige klank. Hij is God. Hij buigt Zich naar ons over. Hij past Zich aan aan ons bevattingsvermogen. We mogen ónze woorden gebruiken om over Hem te spreken. Mensentaal. Die woorden zijn nooit toereikend, toch mogen we ze onbevungen gebruiken. Daarin schuilt een gevaar. Steeds blijft er het risico van de abstracte God. 'God beyond God', schrijft A. van de Beek ergens. Heel makkelijk mix je filosofische voorstellingen met de kennis over God uit de Bijbel. Dan ontstaat er achter God die Zich bekend maakt in zijn Woord, nog een God: de God van mijn voorstellingsvermogen.

Bij Augustinus gebeurde dat. Hij heeft in zijn boek *De Trinitate* diep nagedacht over de Drie-eenheid. Sprekend over de relatie tussen de drie Personen in God, moeten we volgens hem de Geest zien als de liefdevolle omhelzing van de Vader en de Zoon. De Geest is de liefde binnen God. En deze liefde wordt ook uitgestort: in onze harten (Rom. 5:5). Maar uit de

Bijbel kennen we *God* die liefde is (1 Joh. 4:7-16), naast bijvoorbeeld eeuwig en trouw en goed. De liefde is eigen aan elk van de drie Personen, niet alleen aan de Heilige Geest. In deze liefde van de Drie-ene God (Joh. 14:23) mogen we delen. Ze wordt zelfs uitgestort in onze harten! Augustinus' verdienste is dat hij de kerken in het westen erbij bepaalde, dat we bij de Geest niet alleen moeten denken vanuit de Vader. We moeten ook aandacht geven aan de verhouding tussen de Zoon en de Heilige Geest. De kerken in het oosten hebben het *filioque* altijd afgewezen. Leg echter Johannes 15:26 naast Johannes 16:13-15 waarin we niet alleen de relatie tussen de Vader en de Geest gewaar worden, maar ook de relatie tussen de Zoon en de Geest.

De goede verhoudingen

Als je het uittekent, verschijnt er een driehoek. Tussen de Vader en de Zoon en de Heilige Geest is een innige, liefdevolle relatie. Als je de verhouding tussen de Vader en Zoon tekent, gaat het om het Vaderschap (Joh. 5:26); de relatie tussen de Zoon en de Vader is het Zoonschap (Heb. 1:5). De relatie Vader-Heilige Geest is die van het uitgaan van de Vader (Joh. 15:26), en voor de relatie tussen de Zoon en de Geest gebruiken we dezelfde woorden. Hij wordt in de Bijbel meer dan eens ook de Geest van Jezus of Jezus Christus genoemd (Hand. 16:7; Fil. 1:19).

We nemen een kleine aanloop om de verhoudingen tussen de Geest en de Vader en de Geest en de Zoon goed te schetsen. God de Vader heeft zijn Zoon uitgezonden naar de aarde. Jezus Christus had daar als taak Zichzelf als losprijs te geven voor de zijnen die Hem door de Vader geschonken zijn, en zo is Hij gegeven als de enige weg naar God (1 Tim. 2:5-6; Joh. 17:9-10). De opwekking na zijn dood aan het kruis is het bewijs dat de Vader zijn werk met dank aanvaard heeft. Zijn werk is volbracht. Gods toekomst voor ons *is* gerealiseerd door onze Heer Jezus Christus!

Na zijn opstanding is Hij naar de hemel gegaan om daar de koninklijke heerschappij op Zich te nemen en onze redding te voltooien. Voor ons is de eerste belangrijke daad bij deze afronding het uitstorten van de Heilige Geest. Jezus' binnengaan in de hemel was voor zijn kerk het moment om de Heilige Geest te ontvangen. Deze is door de Vader en de Zoon samen uitgezonden (Joh. 16:7; Hand. 2:33; Gal. 4:6).

Uitgezonden door Beiden

De taak van de Heilige Geest is het voltooien van het werk van Jezus Christus in het leven van de uitverkorenen. Je ziet dat heel mooi in Romeinen 8:9-17. De Geest van God, die hier ook de Geest van Christus genoemd wordt, maakt ons levend. Hij geeft ons de vrijheid die Jezus Christus verworven heeft en leert ons daarin te leven. Met dat doel is Hij uitgezonden door de Zoon. Met nog andere woorden: Hij neemt de leiding in ons vrije bestaan voor God, als zonen en dochters die hun 'Abba' aanroepen en leven naar zijn wil. Met dat doel is Hij uitgezonden door de Vader (Gal. 4:6). Zo brengt het werk van de Geest ons in de juiste verhouding tot God. Wij mogen de Vader aanbidden in zijn liefde voor ons - voordat wij Hem kenden - die Hij bewees door het zenden van zijn Zoon. Dat kan dankzij de genade die de Zoon ons bewijst door zijn dood en opstanding en doordat we delen in zijn lijden en straks ook in zijn verheerlijking. De Geest werkt dit alles in ons hart en in de gemeente en ondersteunt ons in onze aanbedding (Rom. 8:16.26). Gods toekomst voor ons *wordt* gerealiseerd door de Heilige Geest!

De beweging die de Geest in gang zet richting God, is echter niet alleen binnen de kerk te bespeuren. Hij is bezig in deze wereld (Joh. 14:8-11). De Vader had immers zijn Zoon uitgezonden uit liefde voor de wereld (Joh. 3:16) en Hij is een verzoening niet alleen voor onze zonden, maar voor die van de hele wereld (1 Joh. 2:2). God had zijn schepping op het oog (Ef. 1:9-10). Heel de schepping wacht op de herschepping. Bij deze verwachting is de gave van de Geest de eerste garantie dat de nieuwe hemel en aarde met daarop de vernieuwde mens er komt (Rom. 8:20-23)!

Ontsporingen

Ik ben een fan van 'Blik op de weg'. Soms zie je daar een hardrijder die wordt aangehouden. Hij moet dan zijn papieren tonen. Het zal u verbazen, maar ook als die papieren in orde zijn, krijgt hij een boete voor z'n snelheidsovertreding. De les: goede papieren hebben, dat zegt nog niet alles. Dat geldt ook voor het *filioque*. Met of zonder *filioque* in de belijdenis lopen we het risico de plaats en het werk van de Geest verkeerd te waarderen.

1. De oosterse kerken denken zich God in als een familie. De eenheid van God (de goddelijke familie) wordt gedragen door God de Vader. Zo bekeken bedreigt het *filioque* de eenheid wanneer het spreekt over het uitgaan van de Geest uit de Vader *en de Zoon*. Dan krijg je twee goden! Voor christenen in een westerse kerk is deze kritiek moeilijk voorstelbaar. Velen spreken met groot gemak over de heilige Drie-eenheid. Totdat ik merkte dat vele gelovigen God de Vader volstrekt los van Jezus Christus beleven. In onze woorden is God één, maar in de praktijk dienen we twee goden: God en Jezus Christus. God zorgt voor ons en Jezus is gestorven voor onze zonden. Daarbij is de Heilige Geest meestal niet meer dan een 'kracht'. Gevolg: voor ons dagelijks leven hebben we geen hoge verwachting van de Drie-ene God en ons geloof blijft

steken in oppervlakkigheid.

2. Een ander gevaar is dat de Heilige Geest zijn plaats krijgt *onder* de Zoon, alsof Hij een verlengstuk is van Jezus Christus. Dit risico loopt ieder die het *filioque* belijdt of de compromisformule: 'uit de Vader *door* de Zoon'. Wie de Geest onder de Zoon plaatst, kan onze redding afkondigen als iets dat gebeurd is: Gods toekomst *is* gerealiseerd door Jezus Christus en dat weten we door zijn Geest. Maar je vergeet dat Gods toekomst ook voor ons *wordt* gerealiseerd door de Geest. Je komt en blijft op de weg Christus door het werk van de Geest. Van Hem zijn we afhankelijk! In de 'vrijgemaakte' spiritualiteit is een tijdlang weinig oog geweest voor deze afhankelijkheid. Het gevolg: activisme. Als gelovigen nemen we de zaak van Christus op onze nek, terwijl het gebed om de genadige leiding en bijstand van de Heilige Geest te weinig doorwerkt in ons leven. Dan mist het kerkelijk leven de ontspannenheid en moed van het geloof. Angst en zorg beheersen onze gedachten. Met regelmaat baren deze emoties argwaan en complottheorieën. Schadelijk voor het eigen geweten en geloofsleven, én voor de kerk van Christus.

3. De oosterse kerken verwaarlozen de verhouding tussen de Zoon en de Geest. Daardoor kennen zij twee wegen naar God. Dit hangt samen met hun visie op het heil. Niet de redding staat centraal, maar het nieuwe leven, of zelfs de vergoddelijking, de éénwording met God (vergelijk Hand. 7:28; 2 Petr. 1:4). We zijn door Christus verzoend met God. Dat is dan de ene weg. Daarnaast kunnen we komen tot eenwording met God door de Geest. Dat is de mystieke weg. Dan treden we binnen in de goddelijke familie en vieren we (nu al!) met hen het nieuwe leven. In de praktijk van het geloof gaat de meeste aandacht uit naar het betreden van de mystieke weg. Christus en zijn reddingswerk komen op een tweede plan terecht, terwijl Hij toch dé Middelaar is tussen God en mensen (1 Tim. 2:5). Bovendien ontstaat er een scheiding tussen het geestelijke/hemelse en het aardse, dat dan van minder waarde is.

4. Als laatste ontsparing noem ik de overaccentuering van het werk van de Geest, terwijl het *filioque* wel beleden wordt: de enige weg naar God loopt via Christus. Maar er wordt eenzijdig de nadruk gelegd op onze totale afhankelijkheid van de Heilige Geest door Wie we opnieuw geboren moeten worden. Je leert wantrouwend te zijn richting jezelf, kleine en zondige mens. Dit wantrouwen kan zelfs zó ver gaan, dat je niet eens meer zeker bent van je verlossing. De zekerheid over de toekomst die Christus verdiend *heeft*, wordt overschaduwed door het besef dat de Geest nog *werkt* aan deze toekomst. Wie kan zeggen hoe ver Hij is?

In het gunstigste geval is er bij deze geloofsbeleving erg veel pessimisme over de levensvernieuwing door de Geest, die we nu al mogen meemaken. De bijbelwoorden die bijvoorbeeld spreken over de overwinning in Christus (1 Joh. 2 en 5), komen niet tot klinken vanwege een verlamdend zondebesef. Je ziet een afwachtende houding richting God in plaats van een jagen naar heiliging (Fil. 3:12-16).

Wie met een reactiehouding in dit spoor verder gaat, heeft geen wantrouwende levenshouding meer, maar juist een geweldig vertrouwen in de wederbarende werking van de Geest. (Daarom is het dat bevindelijk gereformeerden vrij makkelijk de overstap kunnen maken naar een evangelische gemeente.) Voor je het weet, werk je als mens intens met de Geest mee en voel je een diepe eenheid met de Heilige Geest. Dat we dagelijks in ons leven de noodzaak van het werk van Christus zien, heeft nauwelijks de aandacht. De opgestane Heer heeft zijn werk gedaan. Het is nu de tijd van de Geest! En zo komen we al heel dicht bij de twee-wegenleer van de oosterse kerk uit.

'Ja', antwoordde de andere. 'Dat was het motief. Ze wilden zeggen dat ieder van de Drie een eigen Persoon met zijn eigen werk is, en toch is God één in werk en wezen. Je ziet, het blijft aftasten met woorden en beelden.'

Ds. H.D. Bondt is predikant van de kerk te Nunspeet.

Eerste oecumenische concilie te Nicea (325): 'Wij geloven in één God, de Vader ...; en in één Heer, Jezus Christus, ... en in de Heilige Geest.'

Tweede oecumenische concilie te Constantinopel (381): 'Wij geloven in één God, de Vader...; en in één Heer, Jezus Christus ...; en in de Heilige Geest, de Heer en Gever van het leven, *die van de Vader uitgaat*, die samen met de Vader en de Zoon vereerd en samen met hen verheerlijkt wordt, die door de profeten heeft gesproken; ....

Een snelle duik in de historie leert dat de inhoud van het *filioque* bij Augustinus vandaan komt. Het *filioque* zelf wordt voor het eerst gebruikt in Spanje, in de vijfde eeuw. Een synode in Toledo voegt de uitdrukking toe aan de geloofsbelijdenis die was vastgesteld op het tweede oecumenische concilie in Constantinopel. In de negende eeuw laat Karel de Grote het opnemen in de belijdenis. Hij had graag gezien dat de paus in Rome dit voorbeeld volgde, maar die weerstond de keizerlijke druk. Paus Leo III keurde de toevoeging niet af. Maar als tegenwicht liet hij twee zilveren platen aanbrengen in het portaal van de St. Pieter in Rome. In deze platen was de ongewijzigde tekst van de belijdenis gegraveerd. Pas in de elfde eeuw (1014) krijgt het bij de kroning van een nieuwe keizer zijn plaats in de roomse liturgie. Daarmee belandt de machtsstrijd tussen oost en west op een dieptepunt. Door dit besluit verandert de westerse kerk eenzijdig een oecumenische belijdenis. In 1054 wordt de scheiding definitief.

Het *filioque* heeft een lange, heftige geschiedenis. De hereniging van de westerse en oosterse kerken strandt steeds op dit ene Latijnse woord. In 1438/9 is een hoopgevende poging gedaan om overeenstemming te bereiken met de formule 'de Geest gaat van de Vader uit door de Zoon', maar die mislukte op het allerlaatste moment. Eind jaren '70 en begin jaren '80 van de vorige eeuw is er in kringen van de Wereldraad van Kerken opnieuw hard gewerkt aan toenadering. Theologisch gezien is er toen veel werk verzet, maar kerken kwamen niet bij elkaar. Moltmann stelde in 1980 voor: 'De Heilige Geest gaat uit van de Vader van de Zoon.' Ongeveer in dezelfde tijd hebben de Gereformeerde Kerken zich met het *filioque* bezig gehouden vanwege contacten met de Greek Evangelical Church.